

Ў.Ғ.Хурсандов,
Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси магистранти

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТИ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Мазкур мақлада давлат молиявий назоратини илғор хорижий тажрибалар ва миллий ўзига ҳосликлар асосида институционал ривожлантириш бўйича олиб борилган тадқиқотлар баёни келтирилган. Унда дунёнинг иқтисоди ривожланган мамлакатлари давлат молиявий назорати амалиётида фойдаланилаётган институционал моделлар молиявий назорат турлари, шакллари ва усуллари, давлат молиявий назорати сифатига таъсир этувчи омиллар, шу билан бирга давлат молиявий назоратини институционал ривожлантиришга йўналтирилган илмий ва амалий хулоса ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: молиявий назорат, давлат молиявий назорати, давлат бюджети, бюджет ташкилоти, яппи ички маҳсулот, давлат бюджети харажатлари, молиявий назоратнинг институционал тузилмалари, ташқи аудит, ички аудит, молиявий аудит, якуний назорат, масофавий назорат, молиявий хато ва камчиликлар.

Abstract: This dissertation describes the research on the institutional development of public financial control on the basis of best international practices and national specifics. It presents the institutional models used in the practice of public financial control in developed economies, types, forms and methods of financial control, factors affecting the quality of public financial control, as well as scientific and practical conclusions and recommendations aimed at institutional development of public financial control.

Keywords: financial control, state financial control, state budget, budget organization, gross domestic product, state budget expenditures, institutional structures of financial control, external audit, internal audit, financial audit, final control, remote control, financial error and deficiencies.

Кириш

Мамлакатимиз молия соҳасида охириги йилларда олиб борилаётган туб ислохотлар замирида давлат молиявий назоратини ривожлантириш ҳам долзарб бўлиб бормоқда. Хусусан бюджет жараёнидаги ўзгаришлар, ўрта муддатли бюджетлаштириш тизимида ўтиллаётганлиги, натижага йўналтирилган бюджетлаштириш тизимини жорий этишнинг бошланганлиги, бюджет ҳисоби тизимида давлат секторида халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (IPSAS)нинг жорий этилаётганлиги уларга ҳамоҳанг равишда давлат молиявий назорати тизимини ҳам ислох этишни талаб қилмоқда.

Шу мақсадда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 февралдаги ПФ-6155 “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини

ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги фармонида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Молия вазирлиги ва Ҳисоб палатасининг Молия вазирлиги тизимидаги Давлат молиявий назорати департаменти тузилмасини такомиллаштириш ва фаолиятининг самарадорлигини ошириш, ички аудит хизматларини тартибга солиш тизимини ривожлантириш, шунингдек ўтказиладиган текширишлар ва уларнинг натижалари юзасидан маълумотларни очиқ эълон қилиб бориш тўғрисидаги таклифлари маъқулланган ҳамда бир ой муддатда давлат молиявий назорати ва ички аудит тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича ишларни жадаллаштириш топшириғи берилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 августдаги ВМҚ-506 “2020 — 2024 йилларда Ўзбекистон Республикаси Давлат молиясини бошқариш тизимини такомиллаштириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарорида Молия вазирлиги таркибий тузилмасини қайта кўриб чиқиш ва макрофискал таҳлил функцияларини мустаҳкамлаш доирасида Давлат молиявий назорат департаментининг фаолияти тахлилий ўрганиб, бошқаришнинг марказлашган тизимини жорий этиш масалалари кўриб чиқилиши келтирилган. Шунингдек ушбу қарорда молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ва натижадорлигини ошириш мақсадида халқаро стандартларга мос ички назорат ва аудит хизматини, шунингдек, лозим даражадаги молиявий назоратни амалиётга жорий этиш зарурлиги ҳам келтирилган.

Асосий қисм

Давлат молиявий назорати тизими ҳар бир давлатнинг молиявий сиёсатида катта ўрин тутади. Сабаби давлат томонидан амалга ошириладиган молиявий назорат фаолияти давлат молиясининг амалдаги норматив ҳужжатларга мувофиқ сарф этилишини таъминлаш орқали ушбу норматив ҳужжатлар асосида шакллантирилган сиёсатни тўғри ва ўз вақтида юритилишини таъминлайди. Шунинг учун ҳам барча категориялар каби давлат молиявий назоратини туб моҳияти ва мазмунини ўрганиш уни тўғри ташкил этишнинг асосини яратади.

Шу маънода давлат молиявий назоратининг назарий асосларини ҳамда хориж тажрибаларини ўрганиш асосида уни ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Бунинг учун аввало умумийликдан хусусийликка бориш усулидан фойдаланган ҳолда молиявий назоратнинг назарий асосларини ўрганиш талаб этилади.

Бугунги кунда молиявий назоратга берилган таърифларнинг ҳар бири молиянинг ўзига хос характеридан ва таҳлил қилинган давлатларнинг иқтисодий-молиявий ривожланганлиги, уларда амал қиладиган назорат инфраструктурасидан келиб чиқиб турлича шаклланган ҳамда турлича талқин қилинади.

Шунинг учун ҳам молиявий назорат тушунчаси бўйича тугал фикрга келишдан олдин берилган таърифларни ўрганиб чиқиш лозим бўлади.

Молиявий назоратга берилган таърифлар бўйича адабиётлар шарҳини ўзбек олимларидан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Ўзбек олимлари А.В.Вахобов ва Т.С.Маликов ўзларининг “Молия” номли китобларида молиявий назоратга “иқтисодий категория сифатида молияга объектив хос бўлган назорат хусусиятининг амалда намоён бўлишидир¹” деб таъриф беришган. Ушбу таъриф нисбатан умумий таъриф бўлиб бу кўпроқ ҳолларда молиянинг вазифаларига боғлиқ бўлиб қолади.

Кейинги таъриф эса В.Ш.Нуритдинова ва М.А.Шарапова томонидан берилган бўлиб², уларнинг фикрича “молиявий назоратни ташкил этиш бу молиявий ресурсларни бошқаришнинг мажбурий элементи ҳисобланиб, бундай бошқарув жамият олдидаги жавобгарликни акс эттиради”. Бу таърифни давлат молиявий назоратига ижтимоий-сиёсий ёндошув дейиш мумкин.

Бошқа бир адабиётда В.Ш.Нуритдинова “Молиявий назорат – бу молиявий текшириш ва у билан боғлиқ бўлган масалалар ҳаракати мажмуи бўлиб, хўжалик субъектлари фаолиятини бошқаришни ўзига хос усуллар ва шакллар ёрдамида ташкил этишдир” деб таъриф берган.³ Бу таърифда муаллифлар молиявий назоратни бошқарувнинг ажралмас қисми сифатида кўришган ва бу таъриф кўпроқ хўжалик субъектлари фаолиятига тўғри келади назаримизда. Чунки бюджет ташкилотларида бошқарув хўжалик субъектлари каби молиявий маблағларга боғланиши кучли эмас.

Л.А.Дробозина, Л.П.Окунева ва Л.Д.Андросоваларнинг молиявий назорат бўйича олиб борган тадқиқотлари натижасига кўра⁴, “Молиявий назорат – қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органларининг барча даражаларида ва махсус муассасалар томонидан алоҳида усуллардан фойдаланган ҳолда барча турдаги (давлат, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар) иқтисодиёт субъектлари молиявий фаолияти устидан назорат қилинишидир. У пул маблағлари жамғармаларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида молиявий оқимларнинг иқтисодий самарадорлиги ва амалга оширилган харажатларнинг мақсадга мувофиқлигини баҳолашни ҳамда молиявий-хўжалик қонун ҳужжатларига риоя қилинишини назорат қилишни, ўз ичига олади”. Ушбу таърифнинг ўзига хослиги шундаки у жуда кенг қамровли ҳамда унинг асосий йўналишларида нафақат мавжуд қонунчиликка риоя қилиш балки фаолиятнинг самарадорлиги ва амалга оширилган харажатларнинг мақсадга мувофиқлигини баҳолаш назарда тутилган.

Юқоридаги таърифлардан молиявий назорат бўйича фикрлар хилма-хил эканлиги кўринди ва бунга асосий сабаб сифатида молиявий назоратнинг барча хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига боғлаб таҳлил қилинганлигидир. Шу ўринда таърифлар бўйича умумийликдан хусусийликка борган ҳолда давлат молиявий назорати бўйича олимлар томонидан берилган таърифларни ҳам таҳлил

¹ Вахобов А.В., Маликов Т.С. Молия Т: “Ношир” 2011 йил 119-бет.

² Нуритдинова В.Ш., Шарапова М.А Молиявий назорат. Ўқув қўлланма. Тошкент 2014 й. 15-бет.

³ Нуритдинова В.Ш “Молиявий назорат” маърузалар матни. Тошкент 2012 й. 9-бет.

⁴ Дробозина Л.А., Окунева Л.П., Андросова Л.Д. Финансы. Денежное обращение. Кредит. -М.:ЮНИТИ,2000. -С. 479

қилиш мақсадга мувофиқ бўлади назаримизда. Чунки давлатнинг молиявий назорат умумий молиявий назоратдан маблағлар ҳажми ва ташкилотлар қамрови бўйича кичикроқ бўлиши мумкин.

А.Л.Звездин, М.В.Мелник, А.С.Пантелеев биргаликда олиб борган тадқиқотлари натижасидан келиб чиқиб давлат молиявий назоратига “давлат органлари томонидан давлат номидан давлатнинг ягона молиявий сиёсати ва давлат ҳамда фуқароларининг молиявий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида амалга ошириладиган назорат” деб таъриф беришган⁵.

Хулоса ва таклифлар

Юқоридаги хулосалардан келиб чиқиб, мамлакатимизда давлат молиявий назоратини институционал ривожлантириш бўйича қуйидагилар таклиф этилади:

1. Давлат молиявий назоратини тартибга солувчи қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш. Ушбу қонун лойиҳасида давлат молиявий назоратининг барча институционал тузилмалари вазифалари, ваколатлари ва мажбуриятларини ҳамда улар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш бўйича тегишли нормалар киритиш;

2. Халқаро илғор тажрибалар ва миллий ўзига ҳосликларни инобатга олиб давлат молиявий назорати институционал бирликлари фаолиятини самарадорлиги ва натижадорлигин ошириш учун хорижий экспертларини жалб этиш;

3. Молиявий хато ва камчиликларни олдини олиш ҳамда унга шарт-шароит яратувчи сабабларни бартараф этишга ихтисослашган ички аудит тузилмалари фаолиятини услубий ва ҳуқуқий таъминотини яратиш;

4. Давлат молиявий назорати ташкилий тузилмалари фаолиятини ўзаро мувофиқлаштириш ҳамда фаолияти натижалари статистикасини яхшилаш мақсадида ҳуқуқбузарликлар турлари таснифини ишлаб чиқиш;

5. Давлат молиявий назорати ташкилий тузилмалари учун ходимлар заҳирасини тайёрлаш

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Вахобов А.В., Маликов Т.С. (2011) Молия дарслик Т: “Ношир” 712 бет.

2. ВМҚ-506 (2020) “2020 — 2024 йилларда Ўзбекистон Республикаси Давлат молиясини бошқариш тизимини такомиллаштириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”, 2020 йил 24 август.

3. ВМҚ-870 (2017) “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Давлат молиявий назорати бош бошқармаси тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”, 2017 йил 24 октябр.

⁵ Мельник М. В., Пантелеев А. С., Звездин А. Л. Ревизия и контроль : учеб. пособие / М., 2007.

4. ВМҚ-53 (2007) “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Ғазначилиги тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”, 2007 йил 20 март.
5. Дробозина Л.А., Окунева Л.П., Андросова Л.Д. (2000) Финансы. Денежное обращение. Кредит. -М.:ЮНИТИ, -С. 479.
6. Ибрагимов А.К., Сугирбаев Б.Б. (2010) Бюджет назорати ва аудити Ўқув қўлланма. Т.: Infocom.uz 192 бет.
7. Маликов Т.С., Хайдаров Н.Ҳ. (2009) Молия:умумдавлат молияси. Ўқув қўлланма. Т. “Иқтисод-молия” 556 бет.
8. Мирзиёев Ш.М. (2017) “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз” Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017 йил. 592 бет.
9. Мельник М. В., Пантелеев А. С., Звездин А. Л.(2007) Ревизия и контроль : учеб. пособие / М.
10. Нуритдинова В.Ш., Шарапова М.А (2014) Молиявий назорат. Ўқув қўлланма. Т.: 386 бет.
11. Нуритдинова В.Ш (2012) “Молиявий назорат” маърузалар матни. Т.: 162 бет.